

Internet sahyp üçin düzedip taýýarlan ; *Timur Kor*

§ 3. Ýogyn we inçe çekimli sesler.

21-nji gönükme. Sözlemleri okaň. Her sözdäki çekimlileri aýdyp beriň.

Okuw başlandy. Çagalar klaslara girdiler. Mugallym olaryň salamyny aldy.

Soňra çagalaryň ünsüni özüne çekip, sapaga başlady.

Soraglara dilden jogap beriň.

1. Üçünji sözlemde näçe söz bar?
2. Ol sözleriň her birinde näçe bogun bar?

22-nji gönükme. Öý goşlarynyň adyny okaň we olary bogunlara bölüp göçürüň. Çekimli harplaryň aşagyny ýyzyň.

Haly, keçe, palas, düşekçe, kilim, torba, ýorgan, ýassyk, çuwal, diwan, oturgyç, stol, krowat.

Nusga. Ha-ly...

Kilim, palaş sözleriniň manysyny sözlükden öwreniň. **23-**

23-nji gönükme. Suratlara seredip, olaryň atlaryny depderiňize ýazyň.

Ýazan sözleriňizdäki çekimli harplaryň aşagyny çyzyň.

24-nji gönükme. *şygry labyzly okaň.*

Uçuň, durnalar.

Uçuň erkana, guşlar,

Uçuň erkana.

Asmanam durna uçsa,

Bormuş görkana. Uçun erkana, guslar,

Uçun erkana.

Diňläň çopan

nagmasyn, Uzak

ýaýlada. Size gülle

ýagmasyn,

Gündür aýlarda.

.

Çölleriňiz gök bolsun,

Yaşara rahat.

Ýollaryňyz ak bolsun,

Yurdum parahat..

G. Ezizow.

1. Şygryň her sözündäki çekimlileri depderiňize göçüriň.
2. **Gorkana** sözünüň manysyny sözlükden öwreniň.

Nusga. *U, a...*

erkana	gorkana	Çopan nagmasy
--------	---------	---------------

Çekimli sesler iki hili bolýar:

1. Ýogyn çekimliler: a, o, u, y.

2. Inçe çekimliler: a, o, u, i, e.

25-nji gönükme. Hekaýajygy uns berip okaň.

Saglyk—baýlyk Saparmyrat

Türkmenbaşy hemişelik Prezidentimizdir. Ol ýurdumyzy baglyga öwürmek barada uly alada edýär.

Obalaryň, şäherleriň köçelerine, töweregine bag ekilyär. Baglaryň adamyň saglygy üçin peýdasy uludyr.

Içinde ýogyn çekimlisi bolan sözleri aýdyp beriň.

26-njy gönükme. Okaň we içinde inçe çekimlisi bolan sözleri bogunlara bölüp depderiňize göçüriň.

Gül.

Gül nazik we owadan zat. Ol ysy bilenem, reňki bilenem adamlara ýaraýar.

Biz gül çemenleri bilen bir-birimizi gutlaýarys. Gyzyly güller söýgünü bildirýär. Ak güller mähirliligi alamatlandyrýar.

Çagalar, gülleri soýuň we olary ösdürüp ýetişdiriň. Dostlaryňyza, joralaryňyza sowgat ediň!

Ýaz peýzažy

—Ýazyň ortasynda Gar

ýagýar..., gara!

Dowul düşdi ähli

Garlawaçlar.....

Yöne gar däl di ol

Sowrulýan ýele.

Gorkdular gar öydüp

Üçýan ak güle.

Agageldiýew

Gyzykly

uns bilen

27-nji gönükme. Okaň. Ýogyn çekimlili sözleri biraýry, inçe çekimlili

sözleri biraýry göçürin.

Aman.

Aman her gün ir turýar. Yorgan-düşegini ýygnaýar. Bedenterbiýe maşklaryny edýär.

Soňra sabyn bilen ýuwunýar. Ertirlik naharyny iýip, mekdebe gidýär.

Nusga. Sabyn, ýuwunýar... her gün...

Maşk sözüniň manysyny sözlükden öwreniň.

28-nji gönükme. Mätaly okan we ýogyn çekimlili sözleri aýdyň.

Bir guş tutdum, jany ýok,

Başyny kesdim, gany ýok,

Içinde üç ýumurtga,

Jüýjesiniň sany ýok.

Mataly ýoruň. mätaly ýormak

29-njy gönükme. Bedenterbiýe baradaky hekaýajygy okaň we inçe çekimlili sözleri aýdyň.

Bedenterbiýe saglykdyr.

Okuwçylar irden mekdebe geldiler. Olar meýdançada dürli maşklary ýerine ýetirdiler. Jaň kakyldy.

Okuwçylar klasa girdiler. Mugallym geldi, okuwçylar bilen salamlaşdy. Ol sapaga başlady.

30-njy gönükme. Aşakdaky öwut-nesihat häsiýetli sözlemleri okaň we göçuriň.

Özüňden ulyňy sylamaly, olara salam bermeli. Özüňden kiçini öýkeletmeli däl. Mugallymyň aýdanlaryny uns berip diňlemeli we ýerine ýetirmeli. Bularyň hemmesi edepliligidir.

Ýogyn çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

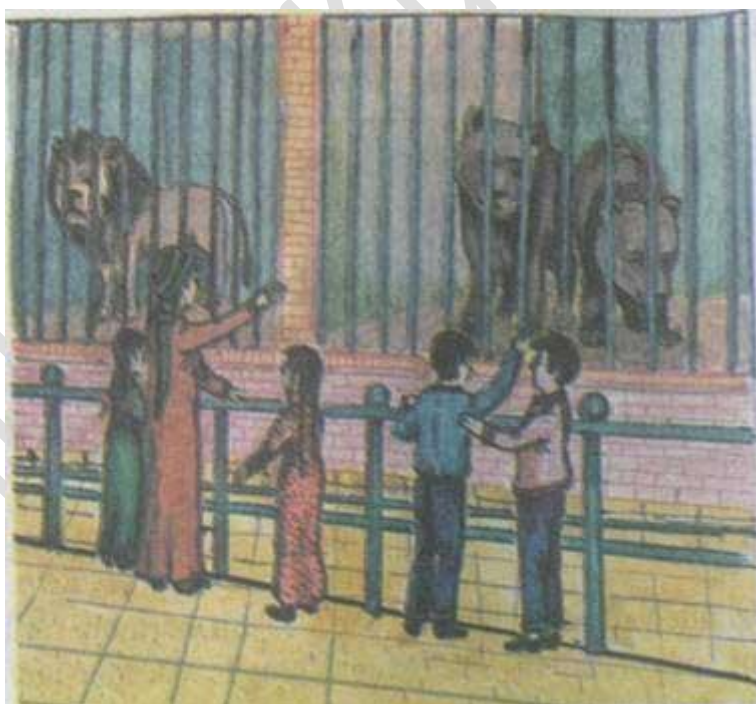
Öwüt-nesihat

sylamk

31-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Soraglara dilden jogap beriň.

Haýwanat bagynda.

Aşgabadyň haýwanat bagy uly. Biz oňa baryp gördük. Ol ýerde dürli haýwanlar bar. Haýwanlara oňat seredýärler. Wagtly-wagtyna iýmit, suw berýärler. Ýataklaryny arassa saklaýarlar. Mugallymymyz bize şol haýwanlar hakda gürrüň berdi.

Soraglar:

1. Niräniň haýwanat bagy uly?
2. Ol ýerde nämeler bar?
3. Haýwanlara nähili seredýarlar?
4. Kim bize haýwanlar hakda gürrüň berdi?

Ikinji, üçünji soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň we olardaky inçe çekimlileri aýdyp beriň.

Haýwanat bagy

ýatak

32-nji gönükme. Okaň we birinji, ikinji sözlemleri göçüriň.

Serdarymyza şohrat

Saparmyrat Türkmenbaşy halkyň gahryman ogludyr. Ol ýurdumyzyň ilkinji Prezidentidir. Serdarymyz 1940-njy ýylyň 19-njy fewralynda doguldy.

Garaşsyz, Bitarap Watanymyzyň Tugunyň döredilen günü hem 19-njy fewraldyr.

Göçüren sözlemlerimizdäki ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

33-nji gönükme. şygry labyzly okaň.

Ata watan.

Ýumşum bar, et diýse,

Oýna diýse, ýat diýse,

Ýüzüm çytman, hoş diýýän

Watan nirä git diýse.

Geljegime garasam,
Össem, öňe ýöresem,
Armanym ýok Watanymyň
Men ýumşuna ýarasam.

Watan meniň janymdyr,
Damarymdyr, ganymdyr,
Abraýym, gaýratym,
şohratymdyr, şanymdyr.

M. Garryýew.

Içinde ýogyn çekimlisi bolan sözlerden sekiz sanysyny göçüriň we olardaky çekimlileri aýdyň.

abraý

şan - şöhra

34-nji gönükme. Hekaýajygy okaň.

Iki dogan.

Mergeniň özünden uly doganynyň ady Jeren. Ol dördünji klasda okaýar. Mergen çagalar bagyna gatnayar. Ol çagalar bagynda öwrenen zatlary barada doganyna gürrüň berýär.

Jeren jigisiniň gürrüňlerini höwes bilen diňleýär.

Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

1. Mergeniň uly doganynyň ady kim?
2. Jeren näçenji klasda okaýar?
3. Mergen nirä gatnayar?

Ýazan sözlemleriňizdäki inçe çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

Sözüň birinji çekimlisi ýogyn bolsa,
soňky çekimlileri hem ýogyn bolýar.

Sözüň birinji çekimlisi inçe bolsa,
soňky çekimlileri hem inçe bolýar.

35-nji gönükme. Nahar atlaryny okaň we dine ýogyn çekimlisi bolan sözleri göçüriň.

Dograma, börek, çorba, çekdirme, palaw, şüle, unaş, belke, bulamak, mäşewe, ýarma, çişlik, dolama, gutap, gowurma, şorsuw, akýüwrük, gaýnatma.

Nusga. *Dograma, ...*

1. Göçüren sözleriňizdäki çekimlileri aýdyň.
2. Akýüwrük sözüniň manysyny sözlükden öwreniň.

36-njy gönükme. Guşlaryň atlaryny okaň we dine inçe çekimlisi bolan sözleri göçüriň.

Torgaý, serçe, sülgün, durna, garasar, kepderi, togdary, laçyn, gögerçin, hüýpüýpik, garga, käkilik, ördek, gaz, toklutaý, düýeguş, bilbil, bezbeltek, gumry, bagyrtlak.

Göçüren sözleriňizdäki çekimlileri aýdyň.

37-nji gönükme. Hekaýajygy üns berip okaň.

Lukmanyň gyzy.

Bibi baş ýaşynda. Onuň ejesi lukman. Bibiniň oýnawaçlary köp. Ol bir gurjagyny alyp, onuň kellesini ak ýaglyk bilen daňdy. Ony ýorganjyga dolady. Onuň gyzgynyny barlady. Oňa derman içirdi.

Okan hekaýajygyňyzdaky inçe we ýogyn cekimli sesleri aýdyň.

38-nji gönükme. *Aşakdaky sözlemleri okaň.*

1. Biz oz ýurdumyzy soýýäris. **2.** Biziň ýurdumyzda gözel ýerler köp. **3.** Enäniatany hormatlamak biziň borjumyzdyr. **4.** Ýolbars, gaplaň, mojek ýyrtyjy haýwanlardyr.

Ýogyn çekimlili sözleri biráýry, inçe çekimlili sözleri biráýry göçüriň.

Nusga. şat, ... Biz, ...

gözel ýerler	ýyrtyjy	borç
--------------	---------	------

39-njy gönükme. *Sözlemleri okaň, soňra göçüriň.*

1. Men atamlara gezmäge gidip geldim. **2.** Okuwçynyň eşiği, eli, ýüzi hemişe arassa bolmalydyr. **3.** Okuw esbaplaryny aýawly saklamalydyr,

Inçe çekimlileriň aşagyna bir çyzyk, ýogyn çekimlileriň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Aýawly saklamak aňlatmasynyň manysyny sözlükden öwreniň.

40-njy gönükme. *şygry labyzly okaň.*

Türkmenbaşyň dilleri,

Ömrümüzüň ballary.

Kop ýurtlaryň **ýoluna,**

Ekdi dostluk gülleri. Garaşsyzlyk
diýýäris,

Türkmenbaşa uýýarys.

Onuň il aladasyn,

Günüň-güni **duýýarys.**

A. Gurbanow.

Has gara ýazylan sözlerdäki çekimlileriň nähili çekimlilerdigini aýdyp beriň.

41-nji gönükmä. Aşakdaky sözləri göçüriň. Bularyň soňky bogunlaryndaky çekimlileriň inçe ýa-da ýogyn bolmagynyň sebäbini düşündiriň.

o-rak-ly

e-rik

çö-rek

ga-myş

el-lik

tä-ze-je

ýa-gyş

na-gyş

ga-lam

o-kuw-çy

ä-dik-çi

dep-der

ädikçi

gamyş

42-nji gönükme. *Nokatlaryň ýerine degişli çekimlini ýazyp, sözlemleri goçüriň.*

Biz...ň obamyzd... haly fabrigi bar. Ol ýerd... haly dokalý...r. Göz...liň ejesi hem şol ýerde işleý...r. Ol fabrigiň ökd... hal...çysy.

Halyçy

fabrik

43-nji gönükme. *Okaň. Nokatlaryň ýerine haýsy çekimliniň bolmalydygyny aýdyň.*

Sonajyk.

Sonalar Jerenler bilen goňş... Sona düýn Jerenlere bard... Onuň bilen gurjak oýnad... Jeren...ň Enes... olara gyzykly ertek... aýdyp berd... Sona Jerenlerde bir sagada golaý oturd... Soňra öýlerine gaýtd...

Türkmen sözlerinde ýogyn çekimlileriň biri bolsa, degişli ýerinde **y ýazylýar.**

Sozüň içinde inçe çekimlileriň biri bolsa, degişli ýerinde **i ýazylýar.**

44-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine **y**, içgekimlileriniň degişlisini ýazyp, sözleri göçüriň.

Er..k, bal...k, garp.,z, bilb.,l, äd.,k, ýyld.,z, ýetm.,ç, ýal..n, sab,,n, ek,,n, M,,rat, Aş.,r, çay...r, gulakj...n, ýass...k, başl...k.

Nusga: erik, bälyk..

45-nji gönükme. Nokatlaryňi ýerine ýaýyň içindäki bogunlardan degişlisini ýazyp göçüriň.

Ba..., ba..., pal..., mä..., goş..., kä..., alt..., el..., ýet..., **Ba...**, er..., ga..., kem...,

(şir, lýk, gy, sim, syn, miş, tir, py, pir, çyk, tyr, mys, li).

Nusga. Batyr, palgyk, ...

46-njy gönükme. Soraglara ýazmaça jogap beriň.

Ýazan sözleriňizde **y**, **i** çekimlili sözlerde **y**, **i** harplarynyň ýazylymagynyň sebäbini düşündiriň.

1. Sen näçenji klasda okaýarsyň?
2. Sen nähili okaýarsyň?
3. Sen sagat näçede turýarsyň?
4. Irki bedenterbiýe maşklaryny edýärmiň?

5. **47-nji gönükme.** Hekayajygy okaň.

Awçy.

Meniň kakam **awçy**. Ol bir gün awa gitdi. Öýläňler **dolanyp** geldi.

Kakam iki säny tilki **tutupdyr**. Tilkileriň **derisini** soýup aldy.

Olary deri kabul edilýän ýere **tabşyrdy**.

*Has gara ýazylan sözlerde **y, i** çekimlileriniň ýazylmagynyň sebäbini aýdyp beriň.*

awçy	tilki
------	-------

48-nji gönükme. Özüňizden içinde **y** çekimlisi bolan sözlerden alty sanysyny, **i** çekimlisi bolan sözlerden alty sanysyny tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga. Artyk, erik...

Direktor, radio, telefon, Gülsoltan, Myratgeldi, telewizor ýaly goşma we başga dillerden geçen sözlerde ýogyn we inçe çekimlileriň ikisi hem ýazylýar.

49-njy gönükme. *Aşakdaky sözlemleri üns berip okaň.*

1. Meretdurda kakasy täzeje portfel alyp berdi.
2. Aýgözel radio diňleýär. 3. Jahan fabrikde işleýär.
4. Mekdebiň direktory çagalar bilen gürrüň etdi.
5. Aşyrgeldi gazet okaýar. 6. Türkmenistanda birnäçe derýa bar.

Içinde ýogyn we inçe çekimliler gatysyp gelen sözleri aýdyp beriň.

50-nji gönükme. İçinde inçe we ýogynçekimliler gatysyp gelen sözleri göçüriň.

Adamlar, üzüm, nar, oylan, kärhana, pişik, meýdan, Aman, kitap, direktor, başlyk, kino, çagalar, gazet, mekdep.

51-nji gönükme. Sözlemleri okaň we has gara ýazylan sözleri göçüriň, içinde inçe we ýogyn çekimliler gatyşyp gelen sözleri aýdyň.

1. Mäňa doganym gyzykly **kitap** getirip berdi.
2. Biz haty **ruçka** bilen ýazýarys.
3. Men ruçkany, **galamy, bozgujy penala** salýaryn.
4. Orazyň gowy **portfeli bar.**
5. **Biz depderlerimizi** arassa saklaýarys.
6. **Lineýka** bilen çyzyk çekdik.

Göçüren sözleriňiziň okuw esbaplarynyň adyny aňladýandygyny ýadyňyzda saklaň.

52-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

1. Serdaryň kakasy telefonda gürlösýär.
2. Men kitaplarymy arassa saklayaryn.
3. Türkmenistanda üziimiň dürli görnüşi ýetişdirilýär.

İçinde ýogyn we inçe çekimliler gatyşyp gelen sözleriň aşagyny Çyzyň.